



**Complexnummer: 532424**

Smallepad 5  
3811 MG Amersfoort  
Postbus 1600  
3800 BP Amersfoort  
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 21  
F 033 421 77 99  
E info@cultureelerfgoed.nl

---

*Complexnaam*

NHW-Lunet III

*Aantal complexonderdelen*

8

*Monumentnummers van complexonderdelen*

532425, 532426, 532427, 532428,  
532429, 532430, 532431, 532456

*Woonplaats*

Utrecht

*Gemeente*

Utrecht

*Provincie*

Utrecht

*Locatie van het hoofdobject*

Utrecht, Lunet III

*Complexomschrijving*

Cluster 46. Complexomschrijving.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

COMPLEX LUNET III

Inleiding

De Nieuwe Hollandse Waterlinie vormde van 1815 tot februari 1940 de hoofddefensielinie van het Koninkrijk der Nederlanden. De 85 kilometer lange verdedigingslinie, die is gebaseerd op een uitgestrekte waterbarrière en wordt gesteund door militaire versterkingen, strekte zich uit van de Zuiderzee bij Muiden tot aan de Biesbosch bij Werkendam. De breedte varieerde van slechts enkele honderden meters ten oosten van Utrecht, tot 7,5 km en zelfs meer dan 10 km in de Vijfheerenlanden. Dit typisch Hollandse defensiesysteem van inundaties was de verbeterde voortzetting van de eens zo succesvolle (oude) Hollandse Waterlinie, uit 1672. Het concept voor een waterlinie dateert al uit 1589, toen Prins Maurits opdracht kreeg van de Staten van Utrecht en Holland om te onderzoeken hoe de jonge Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden op een zo efficiënt mogelijke manier kon worden verdedigd. Door een optimaal gebruik van de geografische ruimtelijke en fysieke omstandigheden kon een bijzondere verdedigingslinie worden aangelegd. Daar waar hoog Nederland overgaat in het laag gelegen poldergebied is het tamelijk eenvoudig om land onder water te zetten door inlaat met behulp van sluizen of via het doorsteken van



dijken. Als voeding konden vooral dienen de Vecht (zowel vanuit de Zuiderzee als vanuit de Lek), de grote rivieren (m.n. de Neder-Rijn / Lek) en de Linge. Aan het functioneren en de tastbare onderdelen van deze voornamelijk 'papieren tijger' van waterlinies werd eeuwenlang gesleuteld. Na WOII speelde ook de laatste versie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie geen rol van betekenis meer in de hoofddefensie. En in 1951 werden veel onderdelen van de Linie gedeclineerd, waarmee de opheffing van de Linie als zodanig een feit was.

#### Een verbeterde Waterlinie

De grond- en waterslag voor een verbeterde, (nieuwe) Hollandse Waterlinie werd gelegd in de Franse tijd in 1796/97 door de directeur der Hollandse Fortificatiën C.R.T. Kraijenhoff. In zijn 'Memorie betreffende de eerste of capitale Waterlinie' beschrijft beschreef Kraijenhoff gedetailleerd hoe de (oude) Hollandse Waterlinie er toen voorstond en geeft hij aan hoe deze Linie verbeterd zou moeten worden. Tevens bepleitte hij een oostwaartse verlegging ervan de Linie om de stad Utrecht binnen de Linie te brengen. De stad zou dan, beschermd worden door een aaneenschakeling van 'voorposten'. Dit niet alleen omdat Utrecht een belangrijke garnizoensstad was, maar vooral om te voorkomen dat de vijand de waterhindernis zou kunnen aftappen. De aanbevelingen die hij deed vormden het concept voor wat later de Nieuwe Hollandse Waterlinie zou gaan worden. In 1811 werden de plannen zelfs door Keizer Napoleon goedgekeurd: "La ligne de Naarden à Gorcum doit donc être considérée comme la vraie ligne de l'Empire." Mede vanwege militaire en politieke ontwikkelingen werd het plan toen echter niet verder uitgewerkt. Na het vertrek van de Fransen, bij de aanloop tot het ontstaan van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden, in het najaar van 1814, diende Kraijenhoff een nota in waarin zijn voorstellen uit 1796 en 1811 waren geactualiseerd. Daarop besloot Koning Willem I in het voorjaar van 1815 tot de aanleg van een nieuwe Waterlinie - toen nog 'Utrechtse Linie' genoemd. De militaire en waterstaatkundige werken voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie zouden het grootste en duurste infrastructurele project worden dat ooit in Nederland is uitgevoerd.

#### Bouwen aan een perfect systeem

Evenals de 'oude' Hollandse Waterlinie steunde de 'Nieuwe' op uitgebreide - maar nu beter beheersbare - inundaties, waarbij forten en batterijen de inlaatpunten (sluizen) beschermden en de niet te inunderen terreinstroken en andere 'accessen' afsloten door ze onder vuur te kunnen houden. Samen met de waterbouwkundige Jan Blanken Jzn., inspecteur-generaal van Waterstaat, ontwikkelde Kraijenhoff, als inspecteur-generaal der Fortificaties (1814-1826), de 'natte' plannen voor de Nieuwe Waterlinie. Aan majoor-ingenieur Willem Offerhaus werd opdracht gegeven voor de bouw van een fortenkring om Utrecht, dus voor de 'droge' plannen. Van Muiden tot aan Vesting Nieuwersluis werd het tracé van de (oude) Hollandse Waterlinie langs de Vecht aangehouden. Vanaf Nieuwersluis volgde de nieuwe linie de Vecht, tot enkele kilometers ten noorden van Utrecht. Daar moest de linie oostelijk om de stad heen buigen, om vervolgens langs de Vaartse Rijn verder te lopen tot aan de sluizen van Vreeswijk aan de Lek. Ten zuiden hiervan sloot de nieuwe Waterlinie aan op een waterbarrière die al in 1787 was verplaatst naar de Diefdijk en de Linge. Er dienden vijf zogenoemde 'inundatiekommen' te komen met op de accessen permanente verdedigingswerken. Op een zestal cruciale plaatsen werden (vermoedelijk door Blanken uitgevonden en ontworpen) waaiersluizen gebouwd. Deze sluizen, die ook tegen hoog water in geopend konden worden, waren ideaal voor militaire inundaties / doeleinden. De inrichting van een optimaal inundatiestelsel en de aanleg van de onmisbare permanente verdedigingswerken duurden, met onderbrekingen, van 1815 tot 1886. Dat de realisatie van de nieuwe Waterlinie zoveel tijd kostte, had alles te maken met de (internationale) politieke en militair-technische ontwikkelingen en de ingrijpende infrastructurele en waterstaatkundige veranderingen gedurende de negentiende eeuw. We kunnen in die eeuw een viertal bouwperiodes onderscheiden. In de eerste fase van 1815-



1826 werden de versterkingen rondom Utrecht gerealiseerd. Vervolgens bouwde de Dienst der Fortificatiën van 1841 tot 1864 de torenforten (eigenlijk: forttorens) bij de rivieraccessen, waarna tussen 1867-1872 op vele plaatsen in de Linie verbeteringen plaatsvonden. Ten slotte werden tussen 1871 en 1886 de laatste forten van de Linie gebouwd, alle bestaande uit (gesloten) aardwerken met daarbinnen aard gedekte gebouwen. In de twintigste eeuw veranderden de militaire tactieken drastisch en zijn hiernaast (veld)versterkingen tussen (en op) de forten aangelegd met diverse typen werken van gewapend beton.

#### Bouwfasen in de negentiende eeuw

Gedurende de eerste bouwfase werd tussen 1816 en 1826 op de kwetsbare accessen rondom Utrecht een vijftal forten gebouwd. De eenvoudige werken bestonden uit aarden omwallingen, die precies in het hart van de te beveiligen weg of kade waren gelegen. De forten werden omgeven door een gracht en op de hoofdwal was de opstelplaats voor het geschut. De vorm en de omvang van de forten werden bepaald door de breedte van het access en de ligging van de inundatiemiddelen. Verder werden op de hoog gelegen - en dus niet te inunderen - Houtense Vlakte vier lunetten gebouwd. Deze V-vormige versterkingen werden voorzien van zware bakstenen bekledingsmuren. Ten zuiden van Utrecht bouwde men ter bescherming van enkele inundatiesluizen forten bij Jutphaas, Vreeswijk en - aan de overzijde van de Lek (Neder-Rijn) - tussen Vianen en Culemborg. De volgende bouwphase diende zich aan nadat Nederland in 1839 België als zelfstandige staat had erkend. Reorganisatie en vernieuwing van het verdedigingsstelsel waren nodig. Koning Willem II besloot tot een geconcentreerde verdediging, met de Nieuwe Hollandse Waterlinie als hoofddefensielinie. De vestingen en linies aan de landsgrenzen dienden om een eventuele vijandelijke opmars te vertragen, zodat de inundaties van Waterlinie tijdig konden worden gerealiseerd. De tweede actieve bouwperiode van de waterlinie duurde van 1841 tot 1864 en vond plaats ondanks ingrijpende bezuinigingen op defensie (de omvang van het leger werd gehalveerd). Onder leiding van genieofficier Merkes van Gendt werden op de dijkaccessen langs de rivieren torenforten gebouwd. Onder meer bij de rivieraccessen van Vecht, Lek, Linge en Waal verrezen ronde, bakstenen forttorens. In diezelfde periode kregen diverse kleinere werken van de linie 'bomvrije' gebouwen o.a. in de vorm van vierkante wachthuizen binnen de redoutes. Met de Napoleontische term 'bomvrij' (à l'épreuve de bombe) bedoelde men dat ze bestand waren tegen contemporain geschut. Het waren veelal wachthuizen met zware, gemetselde muren. Enige versterkingen op de dijkaccessen in het Vechtplassengebied die nog uit de Franse tijd dateerden, werden vervangen door eenvoudige forten of redoutes. Vanaf 1853 was de zogenoemde Kringenwet van kracht (overigens opvolger van een eerdere, uit 1814), die bepaalde dat er binnen cirkel van 1000 meter van de forten beperkende bouw- en beplantingsvoorschriften golden i.v.m. een vrij schootsveld. Binnen deze kringen vinden we dan ook soms houten bebouwing. In 1951 werd de Kringenwet opgeschort en in 1963 ingetrokken. Omstreeks 1864 leek de Nieuwe Hollandse Waterlinie min of meer voltooid. Maar ontwikkelingen vóór, tijdens en na de Frans-Duitse oorlog, van 1870, brachten talloze tekortkomingen aan het licht, zowel op bouwkundig en wapen-technisch, als op tactisch gebied. Kolonel Kromhout kreeg de taak de organisatie van de Waterlinie beter te structureren. Er waren veel te weinig bomvrije onderkomens voor manschappen en bomvrije magazijnen voor munitie. Bovendien bleken de zware muren van de hoge forttorens lang niet zo 'bomvrij' als ze heetten te zijn. Maar ook de nieuwe en de verbeterde 'bomvrije' forten bleken kort na oplevering alweer verouderd. In de daaropvolgende jaren werden de kwetsbare torens daarom beveiligd. Om de torens tegen directe treffers te beschermen, werd een zogenoemde 'contrescarp' aangebracht, een half rond gaande aanaarding van een dik kleipakket of anders een gemetselde en aangeaarde galerij die los stond van de toren en daar in een ruime halve cirkelvorm omheen lag. Ook veel andere bomvrije wachthuizen kregen een stevige aarden dekking.



De derde bouwperiode (1867- ca. 1872) volgde na de uitvinding van geschut met 'getrokken loop' (ca. 1860). Dit ver dragende en nauwkeuriger geschut maakte duidelijk dat veel werken in de Waterlinie toch zeer kwetsbaar waren. De forten misten dekkingsmogelijkheden voor manschappen en materieel. Er was behoefte aan bomvrije remises voor geschut en bomvrije kazernes voor de manschappen. Bovendien dienden de wallen te worden verzwaaard. Door de toegenomen reikwijdte van de projectielen moesten de steden Naarden en Utrecht, die hierdoor in de frontlinie kwamen te liggen, op grotere afstand worden verdedigd. Daarom werden vooruitgeschoven posten aangelegd. Het centraal gelegen Utrecht was al een kruispunt van wegen, maar werd sinds de jaren '60 ook een knooppunt van een nieuwe vorm van infrastructuur: de spoorwegen. De ring van zes oudere forten die Utrecht beschermde, lag ten opzichte van de mogelijke posities van vijandelijk geschut te dicht bij de stad. Daarom is verder oostwaarts van de Domstad een tweede, vooruitgeschoven fortenkring aangelegd. Verder vonden langs de Lek waterstaatkundige verbeteringen plaats voor eventuele inundaties rond Utrecht: zo kwam er een nieuwe inlaatsluis bij Wijk bij Duurstede en vonden er inlaatverbeteringen plaats bij vanaf Fort Honswijk. Begin jaren '70 realiseerde de regering zich dat het Nederlandse defensieapparaat de voorgaande drie decennia sterk onder de bezuinigingen had geleden. Daarom diende de Minister van Oorlog de zogenoemde Vestingwet (1874) in. Deze kende onder meer prioriteit toe aan de verbetering en vernieuwing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als hoeksteen van de Nederlandse verdediging. In acht jaar dienden nieuwe werkzaamheden voor de hoofdverdedigingslinie te worden verwezenlijkt. Daarmee ging men de vierde bouwperiode (ca. 1871-1886) in, die in feite een voortzetting was van de derde, maar op andere gronden. De Waterlinie was nog maar amper ingericht volgens de laatste eisen van grote defensieve kracht, of in 1885 werd de brisantgranaat ingevoerd. Tegen dit explosieve projectiel was geen fort bestand. L'histoire se répète: op slag waren de forten van de gemoderniseerde Waterlinie opnieuw verouderd en dus onbetrouwbaar. Tevens bleken de forten niet meer geschikt als opstellingsplaats voor vestinggeschut. De geschiedenis van de vestingbouw leert dat de ontwikkelingen van de verdedigingsmethoden voortdurend achterlopen op die van de aanvalswapens. Om trefkans te verkleinen, moesten manschappen en geschut voortaan dan ook worden gespreid in het linielandschap. Forten vervulden intussen nog wel een rol als stormvrij infanteriesteunpunt. Sindsdien speelde 'maskering' (camouflage) door beplantingen op en bij de forten een rol. In deze periode werden op veel forten, behalve fortwachterswoningen, ook houten genie- en artillerieloodsen gebouwd om het materieel in vreedstijd vochtvrij te stallen. Ondertussen vond toch op grote schaal nieuwbouw plaats in de Waterlinie. Van noord tot zuid verrezen nieuwe forten en batterijen in de Linie om een aaneengesloten 'snoer' van steunpunten op bepaalde afstand van elkaar te realiseren. Daarna kwam de fortenbouw tot stilstand. Het nut en de kracht van de geld verslindende en snel verouderende forten van de Waterlinie stonden aan het eind van de negentiende eeuw ter discussie. Het accent van de landsverdediging werd van de zogenaamde 'dode weermiddelen' verlegd naar 'levende defensie', met mobiele strijdkrachten die verspreid in de Linie in en vanuit veldversterkingen zouden moeten opereren om een (storm)aanval met de nieuwste wapens te weerstaan. Hiernaast moest echter ook rekening worden gehouden met een aantal waterstaatkundige veranderingen: de aanleg van het Merwedekanaal, rond 1890, was wel de belangrijkste. Het zorgde voor een belangrijke wijziging in het inundatiesysteem.

#### Ontwikkelingen vóór en in WO I, het Interbellum en WO II

Kort voor en in de eerste jaren van de 20ste eeuw zijn op meerdere plaatsen gemetselde en later ook betonnen onderkomens en opstellingsplaatsen voor geschut tot stand gebracht, waarbij met name experimenten met gewapend beton interessante resultaten gaven. Tijdens de mobilisatie van de Eerste Wereldoorlog werden (veld)versterkingen voor artillerie, infanterie en munitieopslag aangelegd, waarbij met name de gewapend betonnen



Schuilplaatsen Type 1918 /I en /II in flinke aantallen tot stand kwamen en karakteristiek zijn. In het Interbellum zijn onder meer zware betonnen werken gebouwd volgens het zogenoemde 'Voorschrift Inrichten Stellingen, no. 77', uit 1928. 'VIS-kazematten' komen op meerdere plaatsen voor bij (nieuwe) accessen. In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog kwamen, naast honderden Groepsschuilplaatsen Type P, talrijke Gietstalen Koepelkazematten Type G gebouwd. Verder bepaalden onder meer loopgravenstelsels, 'groepsnesten', prikkeldraadversperringen, gevechtswagenversperringen (tankhindernissen) en tankgrachten het gezicht van de 'jongste' Waterlinie. Op en bij de forten verschenen de moderne golfplaten Nissen-hutten en Romney-loodsen voor diverse doeleinden. En last but not least: in en rond de jaren '30 zijn op diverse plaatsen toevoegingen, veranderingen en verbeteringen aan het inundatiesysteem tot stand gebracht. Zelfs het Noordzeekanaal ging een rol spelen in het netwerk van aanvoerwegen en water was in die tijd dan ook nog lang niet afgeschreven als weermiddel. De Nieuwe Hollandse Waterlinie verloor zijn militaire functie formeel in 1963, maar als grootschalig complex van infrastructurele waarden en als biotoop en bleef de Linie tot op heden van nationaal belang.

## COMPLEX LUNET III

### Inleiding complex

Het complex LUNET III, ten zuidoosten van de oude binnenstad van Utrecht, is het op één na zuidelijkste van een viertal op een rij gelegen, onderling vergelijkbare werken. De vier lunetten [Frans: verwant met 'lune': (halve) maan; bastionvormig vestingwerk] zijn tussen ca. 1820 en 1830 aangelegd ter verdediging van de Houtense Vlakte. De Houtense Vlakte ligt hoger dan de omgeving, was moeilijk te inunderen en was daardoor een zwakke plek in de Waterlinie. Om deze defensieve zwakte te compenseren werd een linie van vier, in hoofdlijnen gelijkvormige verdedigingswerken aangelegd, die als afsluiting diende van de hoger gelegen rug tussen de Kromme Rijn (n) en het inundatiegebied ten zuiden daarvan. Verder dienden ze ter ondersteuning van de forten 't Hemeltje en Vossegat en bestreken ze een deel van de Kromme Rijn, de wegen naar Bunnik en Houten en de (later aangelegde spoor)wegen naar Arnhem en Den Bosch. Ze kenden dus een belangrijke verdedigingsfunctie voor de accessen ten zuidoosten van Utrecht. Een lunet is een (klein) vestingwerk, met twee onder een hoek ten opzichte van elkaar staande frontale zijden (facen) en aansluitend hieraan twee naar achter geknikte zijden (flanken). De twee facen komen samen in een punt (de saillant). De beide knikken en de puntvorm dragen bij aan een ruim schootsveld. Aan de achterzijde (de keel) kan een lunet open zijn. Soms worden lunetten ook wel ravelijn of halve maan genoemd, maar dit meestal wanneer ze onderdeel zijn van een vesting. De vier lunetten ten (zuid)oosten van Utrecht zijn in hoofdzaak aarden werken, die rondom zijn voorzien van bekleidingsmuren. De werken worden omringd door natte grachten, die eind jaren vijftig van de 19de eeuw met elkaar zijn verbonden om op die manier deel te gaan uitmaken van een inundatiekanaal. In een latere fase van de ontwikkeling van de vier lunetten zijn de bekleidingsmuren - behalve ter plaatse van de flankkazematten - verlaagd tot 2,10 m +NAP. Lunet III verkeert - net als de drie andere lunetten - grotendeels in oorspronkelijke staat. Wel zijn - met name in de eerste helft van de 20ste eeuw enige onderdelen toegevoegd. Nabij de vroegere brug van Lunet III ligt een bakstenen fortwachterswoning - een toevoeging van kort voor het midden van de 19de eeuw. In het midden van de jaren '30 van de 20ste eeuw is een dubbele VIS-kazemat op het werk gebouwd en ook zijn er in of kort voor 1940 enkele onvoltooid gebleven Groepsschuilplaatsen Type P tot stand gekomen. Verder bevinden zich een Nissenhut (of bunkerloods; ten zuiden van de fortwachterswoning) en een naoorlogse houten woning en een oude schuur op het terrein. De beide laatste op het noordelijk bastion nabij de flankkazemat. Een opmerkelijk object is de grote betonnen brug die kort voor de Tweede Wereldoorlog als onderdeel van het Houtensepad aan de westzijde van het werk is gebouwd. De vier lunetten worden in de jaren vanaf 2010 ingrijpend gerestaureerd. De werken zijn in 2015 nog niet voltooid.



## Ligging en relatie

De vier lunetten liggen van noord naar zuid (I, II, III, IV), ten (zuid)oosten van Utrecht, aan de Koningsweg; het Houtensepad en de Oude Liesbosweg. Tussen de nummers II en III worden de werken doorsneden door twee divergerende spoorlijnen. Lunet III, waarvan het front naar het zuidoosten is gericht, grenst aan de noordzijde aan de spoorwegen naar Arnhem, resp. 's-Hertogenbosch en aan de west- en zuidzijde aan het Houtensepad. De Lunetten sluiten in het zuiden de zogenaamde eerste fortenlinie (ca. 1816-1830) af, die naar het noorden toe achtereenvolgens bestaat uit de forten Vossegat, De Bilt, Blauwkapel en De Gagel. Vanaf ca. 1875 werden de Lunetten onderling en met de forten Vossegat, De Bilt en Blauwkapel verbonden door zogenoemde 'gedekte gemeenschapswegen'. Deze lagen achter deels nog bestaande, beplante wallen en dienden om materieel en manschappen tussen de forten te verplaatsen het zicht van vijandelijke waarnemers of hinder van eventueel vijandelijk vuur. Ten (zuid-)oosten van de lunetten liggen de forten 't Hemeltje en Vechten, die deel uitmaakten van de tweede, vooruitgeschoven fortenkring rond Utrecht (ca. 1865-1880). Deze forten werden ondersteund door de verdedigingsfuncties van de lunetten. De entree tot het werk bevindt zich noordelijk van het midden aan de keelzijde van het werk en wordt gevormd door een niet oorspronkelijke en ook niet op de oorspronkelijke plaats gelegen brug.

## Omschrijving complex

Het complex LUNET III (1822-1826) ten (zuid)oosten van Utrecht beslaat ongeveer 1 ha en bestaat ruwweg uit een in hoofdzaak symmetrisch, vijfzijdig, geheel met bekledingsmuren omgeven aardlichaam met twee facen, twee flanken en twee puntige bastions, verbonden door een relatief lage, terug liggende courtine aan de keelzijde. De overgangen tussen de verschillende muurdelen vormen scherp getekende begrenzingen. De bastions omvatten geïntegreerde kazematten. Het werk is totaal omgeven door een natte gracht en omvat een fortwachterswoning en een bunkerloods in de vorm van een Nissenhut. In het Interbellum zijn enkele betonnen werken toegevoegd die deel uitmaakten of moesten gaan uitmaken van de verdediging van de accessen via de Houtense Vlakte. De relatie met het schootsveld is nog goed herkenbaar.

De bescherming van Lunet III betreft de volgende complexonderdelen:

- LUNET AANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVERS, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN EN ENVELOPPE / GLACIS EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND)
- FLANKKAZEMAT / BOMVRIJ GEBOUW
- KANON- EN FLANKKAZEMAT / BOMVRIJ GEBOUW
- DUBBELE VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT
- TWEE GROEPSCHUILPLAATSEN TYPE P (NIET VOLTOOID)
- FORTWACHTERSWONING
- NISSENHUT / BUNKERLOODS



## - BETONNEN BRUG

### Waardering complex

Het complex LUNET III ten (zuid)oosten van Utrecht is van algemeen belang vanwege:

- \* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende meer dan 125 jaar is versterkt en verbeterd.
- \* Architectuurhistorische waarden in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het betreft hier een complex dat in eerste aanleg een voorbeeld is van een als een met baksteen bekleed aardwerk begonnen werk (1822-1826), dat meer dan een eeuw later is aangevuld met kleine betonnen werken en dat als noordelijkste is gesitueerd van een rij van vier vergelijkbare werken nabij een reeks verschillende accessen op niet inundeerbaar terrein.

- \* Archeologische waarden vanwege de mogelijk in de bodem aanwezige resten of sporen van oudere bouwfases, opstelplaatsen voor geschut, loopgraven, aard-metsel- en betonwerken en dergelijke.
- \* Krijgshistorische waarden als onderdeel van een aaneengesloten militaire verdedigingslinie tussen de voormalige Zuiderzee en de Biesbosch. Deze bestond hoofdzakelijk uit een samenhangend systeem van inundatievelden en bijbehorende inundatiemiddelen en van schootvelden. Dit systeem werd aangevuld met diverse, uit verschillende perioden daterende typen gebouwde of aangelegde verdedigingswerken die dienden ter afsluiting en verdediging van niet te inunderen terreinen of andere accessen.
- \* Ensemblewaarde en situationele waarden vanwege zijn ligging binnen het systeem van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het algemeen en in het bijzonder in de directe relatie tot de complexen Lunetten I, II en IV en de forten 't Hemeltje, Vechten en Vossegat. Tevens is hier sprake van een tamelijk gave relatie met het schootveld.
- \* Het complex is representatief (karakteristiek) omdat het nog de meeste fysieke onderdelen, kenmerken en vele omgevingskenmerken vertoont die destijds tot bouw en aanpassing aanleiding waren.
- \* Het complex is tamelijk goed bewaard omdat qua structuur en fysiek voorkomen de hoofdzaken van de toestand in de eerste decennia van de 19de eeuw zijn behouden.





**Monumentnummer\*: 532425**

Status: rijksmonument  
Inschrijving register\*: 15 juli 2016  
Kadaster deel/nr: 67354/143

*Complexnummer*

532424

*Complexnaam*

NHW-Lunet III

*Woonplaats\**

Utrecht

*Gemeente\**

Utrecht

*Provincie\**

Utrecht

*Locatiennaam*

Utrecht, Lunet III

*Locatieomschrijving*

*Kadastrale gemeente\**

UTRECHT

*Sectie\**

U

*Kad. object\**

934

*Appartement*

*Grondperceel*

UTRECHT

U

935

TOLSTEEG

B

3288

Tolsteeg

B

3417

Tolsteeg

B

3419

Tolsteeg

B

3428

Utrecht

U

2184

Utrecht

U

2187

Utrecht

U

2196

Utrecht

U

2197

*Rijksmonumentomschrijving\*\**

Cluster 46. Lunetaanleg met door bakstenen bekledingsmuren versterkte aardwerken, resten van geschutsofstelplaatsen, natte gracht met buitenoeveren, met (omleidings- en onderhouds-)wegen en enveloppe / glacis en met (voorheen) door grenspalen aangeduide zone (militaire landsgrond).

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

LUNETAAANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVEREN, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN

\* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

\*\* Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument





EN ENVELOPPE / GLACIS EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND) van Lunet III, als basale onderdelen van het op één na zuidelijkste van vier onderling vergelijkbare verdedigingswerken. Het betreft een tussen 1822 en 1826 aangelegd aarden verdedigingswerk, gelegen tussen de Kromme Rijn (aan de noordzijde) en de Koningsweg (aan de zuidzijde). Kenmerkend voor dit type werken zijn de gesloten, met twee facen uitgevoerde frontzijde en de open keelzijde. De bakstenen bekledingsmuren, noch de natte grachten zijn standardelementen bij lunetvormige verdedigingswerken, maar voor deze vier lunetten te Utrecht zijn ze wel kenmerkend. Aan de frontzijde rijst het bekledend metselwerk op uit de gracht, die op zijn beurt wordt beschermd door (resten van) een enveloppe. Buiten het werk is de openheid van het voormalig schootsveld nog goed herkenbaar, evenals de verdedigende functie ten opzichte van de accessen via de Houtense Vlakte en de spoorwegen.

#### Omschrijving

LUNETAANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVERS, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN EN ENVELOPPE / GLACIS EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND) van Lunet III, daterend uit de periode 1822-1826. In hoofdzaak symmetrisch vijfhoekig aardwerk met op het werk enkele aardgedekte onderdelen en (resten van) aarden opstelplaatsen voor geschut (emplacements). Rondom het aardwerk een uit de gracht oprijzende, zware, enkele meters hoge bakstenen bekledingsmuur, die overgaat in de beide hoger opgemetselde flankkazematten. De beide scherpe hoeken aan de keelzijde (west) van het werk zijn versterkt en geaccentueerd met natuurstenen blokken. Tegen het eind van het Interbellum zijn achter de noordoostelijke flank twee onvoltooid gebleven Groepsschuilplaatsen Type P in het aardwerk gebouwd. In de zuidoostelijke flank is in 1936 een dubbele VIS-kazemat tot stand gebracht. Op het werk kunnen resten of sporen van bouw- en aardwerken, opstelplaatsen voor geschut, loopgraven, enz. aanwezig zijn. De oorspronkelijk met grenspalen als zodanig aangemerkte zone waarover het Ministerie van Oorlog de zeggenschap had, de Militaire Landsgrond, waarin de enveloppe / glacis, maakt in principe deel uit van de beschermde aanleg.

#### Waardering

De LUNETAANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVERS, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN EN ENVELOPPE / GLACIS EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND) van Lunet III te Utrecht is van algemeen belang vanwege:

\* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende meer dan 125 jaar is versterkt en verbeterd.

\* Architectuurhistorische waarden in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het onderdeel is een voorbeeld van een grotendeels aarden en bakstenen aanleg uit de periode 1822-1826, die in de jaren '30 van de 20ste is aangepast aan eisen van de (toen) moderne verdediging en oorlogsvoering.



- \* Archeologische waarden vanwege de mogelijk in de bodem aanwezige resten of sporen van oudere bouwfases, opstelplaatsen voor geschut, loopgraven, aard-, metsel- en betonwerken en dergelijke.
- \* Ensemblewaarde en situationele waarden door de ligging binnen het systeem van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het algemeen, door de bijzondere positie in samenhang met drie andere lunetten en door de herkenbare relatie met het schootsveld en de te verdedigen accessen.
- \* Het onderdeel is representatief omdat het een goed voorbeeld is van een lunet dat sinds de aanleg, omstreeks 1825, (in de 20ste eeuw) aan nieuwe omstandigheden en vereisten is aangepast en daarvan nog diverse kenmerken vertoont.
- \* Het onderdeel is goed bewaard omdat de aardwerken, aanaarding, metselwerken, het grondplan, de gracht en delen van de enveloppe grotendeels onveranderd bewaard zijn gebleven.

*Hoofdcategorie*

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

*Subcategorie*

Fort, vesting en -onderdelen

*Functie*



**Monumentnummer\*: 532426**

Status: rijksmonument  
Inschrijving register\*: 15 juli 2016  
Kadaster deel/nr: 67354/143

*Complexnummer*

532424

*Complexnaam*

NHW-Lunet III

*Woonplaats\**

Utrecht

*Gemeente\**

Utrecht

*Provincie\**

Utrecht

*Locatiennaam*

Utrecht, Lunet III

*Locatieomschrijving*

*Kadastrale gemeente\**

UTRECHT

*Sectie\**

U

*Kad. object\**

935

*Appartement*

*Grondperceel*

UTRECHT

U

934

TOLSTEEG

B

3288

Tolsteeg

B

3417

Tolsteeg

B

3419

Tolsteeg

B

3428

Utrecht

U

2184

Utrecht

U

2187

Utrecht

U

2196

Utrecht

U

2197

*Rijksmonumentomschrijving\*\**

Cluster 46. Flankkazemat / Bomvrij gebouw

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

FLANKKAZEMAT / BOMVRIJ GEBOUW aan de noordwestzijde van Lunet III, als gemetseld en gedeeltelijk aardgedekt onderkomen voor logies, berging en nabijverdediging. Bomvrije gebouwen zijn in zwaar, meestal gewelfd metselwerk uitgevoerde bouwwerken - vaak ook van gronddekking voorzien - die werden geacht bestand te zijn tegen inslagen van vijandelijk vuur. Er kunnen diverse functies in zijn ondergebracht, waaronder kazematten. Dit

\* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

\*\* Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument



bomvrije gebouw maakt aan de buitenzijde deel uit van de bakstenen omwalling van het werk, maar is hoger opgemetseld. Kazematten zijn gesloten, bomvrije ruimten, gewoonlijk uitgevoerd in steen of beton, die zijn ingericht voor het operationeel opstellen van geschut en/of andere vuurwapens. Kazematten zijn daarom voorzien van een of meer, al dan niet afsluitbare en/of gedekte schietgaten. Kazematten kunnen zelfstandige defensieve werken zijn, maar ook kunnen ze deel uitmaken van een groter werk, zoals een fort. Flankkazematten zijn gewoonlijk onderdeel van de flanken van verdedigingswerken en ze dienen in het bijzonder voor het geven van flankerend vuur langs een linie. De flankkazematten van de lunetten te Utrecht hebben hun grootste lengte evenwijdig met een deel van de keel en zijn daar - aan de keelzijde van het werk en dus niet in de flank - voorzien van schietgaten.

#### Omschrijving

FLANKKAZEMAT / BOMVRIJ GEBOUW aan de noordwestzijde van Lunet III en overhoeks in de plattegrond gesitueerd. Het bomvrije gebouw (1826) was bestemd voor 'logies en berging van projectielen' en was voorzien van schietgaten om verdediging te faciliteren. Het bouwwerk is enigszins spiegelbeeldig ten opzichte van de kanon- en flankkazemat / het bomvrij gebouw op het zuidwestelijk bastion gelegen en ze vormen min of meer elkaars pendanten. De kazemat laat zich van de buitenzijde van het werk gemakkelijk herkennen aan een reeks verticale schietspleten. De grootste lengte van het bomvrij gebouw ligt evenwijdig met de keelzijde van het werk, waar zich ook de schietspleten bevinden. De scherpe hoeken van het muurwerk hellen iets achterover en zijn voorzien van natuurstenen blokken. De toegang bevindt zich aan de naar het centrum van het werk gerichte korte zijde en bestaat uit getoogd metselwerk, waarin een dubbele houten deur. Het interieur bestaat uit enkele uit zwaar metselwerk opgetrokken, geschakelde ruimten; een deel van de ruimten geeft uit op en is voorzien van spleetvormige schietgaten. Er zijn nog diverse interieuronderdelen of resten en sporen daarvan aanwezig.

#### Waardering

De FLANKKAZEMAT / het BOMVRIJ GEBOUW op het noordelijk bastion van Lunet III is van algemeen belang vanwege:

\* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

\* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw).

Het betreft hier een onderdeel van omstreeks 1825 als voorbeeld van een aardgedekt, bomvrij, op de bakstenen bekleding van Lunet III gebouwd hoekelement voor logies, berging en verdediging.

\* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex en als pendant van de kanonkazemat op het zuidwestelijk bastion.

\* Het onderdeel is representatief (karakteristiek) omdat het in verschijningsvorm de kenmerken vertoont die het toenmalige defensieve doel onderstrepen.



\* Het onderdeel is goed bewaard omdat het zich in vrijwel de toestand bevindt waarin het rond in de jaren '20 van de 19de eeuw verkeerde.

*Hoofdcategorie*

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

*Subcategorie*

Bomvrij militair object

*Functie*



**Monumentnummer\*: 532427**

Status: rijksmonument  
Inschrijving register\*: 15 juli 2016  
Kadaster deel/nr: 67354/143

*Complexnummer*

532424

*Complexnaam*

NHW-Lunet III

*Woonplaats\**

Utrecht

*Gemeente\**

Utrecht

*Provincie\**

Utrecht

*Locatiennaam*

Utrecht, Lunet III

*Locatieomschrijving*

*Kadastrale gemeente\**

UTRECHT

*Sectie\**

U

*Kad. object\**

935

*Appartement*

*Grondperceel*

TOLSTEEG

B

3288

UTRECHT

U

934

Tolsteeg

B

3417

Tolsteeg

B

3419

Tolsteeg

B

3428

Utrecht

U

2184

Utrecht

U

2187

Utrecht

U

2196

Utrecht

U

2197

*Rijksmonumentomschrijving\*\**

Cluster 46. Kanon- en Flankkazemat / Bomvrij gebouw.

**NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE**

Inleiding

KANON- EN FLANKKAZEMAT / BOMVRIJ GEBOUW aan de zuidwestzijde van Lunet III, als gemetseld en gedeeltelijk aardgedekt onderkomen voor logies, geschut en nabijverdediging. Bomvrije gebouwen zijn in zwaar, meestal gewelfd metselwerk uitgevoerde bouwwerken - vaak ook van gronddekking voorzien - die werden geacht bestand te zijn tegen inslagen van vijandelijk vuur. Er kunnen diverse functies in zijn ondergebracht, waaronder kazematten.

\* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

\*\* Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument



Dit bomvrije gebouw maakt aan de buitenzijde deel uit van de bakstenen omwalling van het werk, maar is hoger opgemetseld. Kazematten zijn gesloten, bomvrije ruimten, gewoonlijk uitgevoerd in steen of beton, die zijn ingericht voor het operationeel opstellen van geschut en/of andere vuurwapens. Kazematten zijn daarom voorzien van een of meer, al dan niet afsluitbare en/of gedekte schietgaten. Kazematten kunnen zelfstandige defensieve werken zijn, maar ook kunnen ze deel uitmaken van een groter werk, zoals een fort. Flankkazematten zijn gewoonlijk onderdeel van de flanken van verdedigingswerken en ze dienen in het bijzonder voor het geven van flankerend vuur langs een linie. De flankkazematten van de lunetten te Utrecht hebben bijna alle hun grootste lengte evenwijdig met een deel van de keel en zijn daar - aan de keelzijde van het werk en dus niet in de flank - voorzien van schietgaten. De kanon- en flankkazemat / het bomvrij gebouw op Lunet III vormt hierop een uitzondering: De flankzijde van de kazemat is veel groter dan bij de andere kazematten omdat er oostelijk van de flankkazemat opstelplaatsen voor (flankerend) geschut in de gevel zijn uitgespaard.

#### Omschrijving

KANON- EN FLANKKAZEMAT / BOMVRIJ GEBOUW aan de zuidwestzijde van Lunet III en overhoeks in de plattegrond gesitueerd. Het bomvrije gebouw(1826) was bestemd voor 'logies en berging van projectielen', was remise voor kanonnen en was voorzien van schietgaten om verdediging te faciliteren. Het bouwwerk is enigszins spiegelbeeldig ten opzichte van de flankkazemat / het bomvrij gebouw op het noordwestelijk bastion gelegen en ze vormen min of meer elkaars pendanten. De kazemat laat zich van de buitenzijde van het werk gemakkelijk herkennen aan een reeks verticale schietspleten aan de keelzijde en aan een drietal geschutsopeningen in de flank. De grootste lengte van het bouwwerk ligt - anders dan bij alle andere bomvrije gebouwen op de lunetten te Utrecht -aan de flankzijde, waar zich de drie geschutsopeningen bevinden. De scherpe hoeken van het muurwerk hellen iets achterover en zijn voorzien van natuurstenen blokken. De vier toegangen bevinden zich aan de naar het centrum van het werk gerichte zijde en bestaan uit getoogd metselwerk, waarin dubbele houten deuren. Het interieur bestaat uit enkele uit zwaar, gewelfd metselwerk opgetrokken, parallelle ruimten die onderling zijn verbonden; de ruimten geven uit op de drie getoogde schietgaten / geschutsopeningen aan de flankzijde, respectievelijk op de spleetvormige schietgaten aan de keelzijde. Er zijn nog diverse interieuronderdelen of resten en sporen daarvan aanwezig.

#### Waardering

De KANON- EN FLANKKAZEMAT / het BOMVRIJ GEBOUW op het zuidwestelijk bastion van Lunet III is van algemeen belang vanwege:

\* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

\* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw).

Het betreft hier een onderdeel van omstreeks 1825 als voorbeeld van een aardgedekt, bomvrij, op de bakstenen bekleding van Lunet III gebouwd hoekelement voor logies, berging en verdediging.

\* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de





functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex en als pendant van de flankkazemat op het noordwestelijk bastion.

\* Het onderdeel is representatief (karakteristiek) omdat het in verschijningsvorm de kenmerken vertoont die het toenmalige defensieve doel onderstrepen, maar het vertoont specifieke betekenis door de enigszins van het op de vier lunetten gangbare type afwijkende situering in de keelzijde van het werk.

\* Het onderdeel is goed bewaard omdat het zich in vrijwel de toestand bevindt waarin het in de jaren '20 van de 19de eeuw verkeerde.

*Hoofdcategorie*

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

*Subcategorie*

Bomvrij militair object

*Functie*



**Monumentnummer\*: 532428**

Status: rijksmonument  
Inschrijving register\*: 15 juli 2016  
Kadaster deel/nr: 67354/143

*Complexnummer*

532424

*Complexnaam*

NHW-Lunet III

*Woonplaats\**

Utrecht

*Gemeente\**

Utrecht

*Provincie\**

Utrecht

*Locatiennaam*

Utrecht, Lunet III

*Locatieomschrijving*

*Kadastrale gemeente\**

UTRECHT

*Sectie\**

U

*Kad. object\**

934

*Appartement*

*Grondperceel*

TOLSTEEG

B

3288

UTRECHT

U

935

Tolsteeg

B

3417

Tolsteeg

B

3419

Tolsteeg

B

3428

Utrecht

U

2184

Utrecht

U

2187

Utrecht

U

2196

Utrecht

U

2197

*Rijksmonumentomschrijving\*\**

Cluster 46. Dubbele VIS-Kazemat / Mitrailleurkazemat.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

DUBBELE VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT, als in zeer beperkte, seriematige vorm en in gewapend beton uitgevoerd, aan het bestaande defensiestelsel toegevoegd, klein verdedigingwerk. Dergelijke werken maakten deel uit van de modernisering van de verdediging door middel van zogenoemde 'levende veldversterking', die meestal een verspreid karakter bezat. Tussen 1928 en 1935 verscheen in een aantal delen het Voorschrift Inrichten

\* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

\*\* Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument



Stellingen no. 77 (V.I.S.). Deze boekwerken zijn ontstaan uit de wens tot standaardisering van de bouw van gewapend betonnen groepsschuilplaatsen en gevechtsofstellingen, waar het tot dan toe aan ontbrak. De voorschriften waren bedoeld voor de bouw van stellingen in oorlogsomstandigheden door de troepen zelf. Voor vreedstijd zou de genie andere ontwerpen maken. Omdat het V.I.S. was bedoeld voor onervaren dienstplichtige militairen, waren de ontwerpen van de kazematten zo eenvoudig mogelijk, met rechthoekige vormen. Er werden verschillende bouw mogelijkheden per kazematttype gegeven (enkel of dubbel), die aangepast konden worden aan de (oorlogs- en terrein)omstandigheden waaronder gebouwd moest worden. Ook de bewapening (kanon of mitrailleur) en het weerstandsvermogen kon per bouwwerk verschillen (nl. W 12-15, W 15-21 of W 21-28). Het eerste boekwerk van het V.I.S. was deel VII, Bouw van zware gewapend betonnen schuilplaatsen. Het gold vanaf de datum van verschijnen als norm voor de gehele Nederlandse krijgsmacht. In tegenstelling tot hetgeen de titel suggereert, handelt deel VII voornamelijk over gevechtsofstellingen. Slechts twee van de tien voorbeeldontwerpen betreffen schuilplaatsen. De voorschriften uit het V.I.S. waren sterk theoretisch van aard of gebaseerd op kennis en ervaringen uit de buurlanden en de Eerste Wereldoorlog. Er waren vanuit militaire kring dan ook verschillende kritische geluiden te horen, zowel over de gezondheidsrisico's van de manschappen, als in tactisch-technisch opzicht. Pas nadat een aantal V.I.S.-kazematten (in vreedstijd) was gebouwd, kwam er een oefenkazemat tot stand, bedoeld voor de opleiding van bedienend personeel. Dit leidde tot enkele aanpassingen van de reeds gebouwde werken. In de Vesting Holland zijn in totaal ca. 40 V.I.S.-kazematten gebouwd, waarvan 34 stuks aan nieuwe of verbeterde accessen in het Oostfront Vesting Holland. Enkele hiervan kwamen tot stand op de Lunetten bij Utrecht, waaronder een dubbel uitgevoerd exemplaar op Lunet IV en een andere in de wal aan de zuidoostzijde van Lunet III. Dubbele VIS-kazematten zijn zeer zeldzaam, omdat er slechts enkele zijn gebouwd, en die bovendien niet alle meer bestaan.

#### Omschrijving

DUBBELE VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT op Lunet III is één van de V.I.S.-kazematten die in het midden van de jaren '30 werden gebouwd op de vier Lunetten te Utrecht. De kazemat is gebouwd ter bestrijking en verdediging van het acces van de Houtense Vlakte. De in gewapend beton uitgevoerde kazemat gaat grotendeels verborgen onder een aarden laag, maar de gevels met toegangen en de schietgaten zijn ten dele goed zichtbaar. Het werk is gebouwd volgens het Voorschrift Inrichten Stellingen (V.I.S). De kazemat is één bouwlaag hoog, met een ongeveer T-vormige plattegrond en is voorzien van een plat dak. Aan de zijde van de schietgaten voor de mitrailleur hebben de wanden een dikte van (meer dan) 2.30 m, aan de bovenzijde is er een dekking van 1.50 meter beton, plus een laag aarde. De trechtersvormige binnenwanden van de schietgaten zijn versterkt met een vertanding van spoorstaven. De toegangen bevinden zich in de beide zuidwestelijke geveldelen. Boven de toegang in reliëf "1936". Het interieur omvat twee gevechtsruimten met opstelplaats voor mitrailleurs en een grote zogenoemde afwachtingsruimte, die - anders dan bij de enkele uitvoering - direct via een buitendeur bereikbaar is; de noordelijke van de twee gevechtsruimten is slechts indirect bereikbaar.

#### Waardering

De DUBBELE VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT op Lunet III is van algemeen belang vanwege:

\* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is



aangelegd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

\* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (20ste eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (20ste eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het onderdeel dateert uit 1936 en is een voorbeeld van een dubbele kazemat gebouwd naar het Voorschrift Inrichten Stellingen. Deze voorschriften verschenen tussen 1928 en 1935 met als doel een standaardisering van stellingen en bedoeld voor de bouw daarvan in oorlogstijd door de troepen zelf.

\* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex en in relatie tot vergelijkbare (enkel uitgevoerde) exemplaren op enkele andere Lunetten te Utrecht.

\* Het onderdeel is zeldzaam omdat er slechts enkele dubbele V.I.S.-kazematten in Nederland zijn gebouwd - die intussen niet alle meer bestaan.

\* Het onderdeel is tamelijk gaaf bewaard en laat zich in het veld redelijk herkennen, waarbij de aarden dekking als een oorspronkelijk als zodanig bedoelde toevoeging mag worden beschouwd.

*Hoofdcategorie*

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

*Subcategorie*

Kazemat (B)

*Functie*



**Monumentnummer\*: 532429**

Status: rijksmonument  
Inschrijving register\*: 15 juli 2016  
Kadaster deel/nr: 67354/143

*Complexnummer*

532424

*Complexnaam*

NHW-Lunet III

*Woonplaats\**

Utrecht

*Gemeente\**

Utrecht

*Provincie\**

Utrecht

*Locatiennaam*

Utrecht, Lunet III

*Locatieomschrijving*

*Kadastrale gemeente\**

UTRECHT

*Sectie\**

U

*Kad. object\**

934

*Appartement*

*Grondperceel*

TOLSTEEG

B

3288

UTRECHT

U

935

Tolsteeg

B

3417

Tolsteeg

B

3419

Tolsteeg

B

3428

Utrecht

U

2184

Utrecht

U

2187

Utrecht

U

2196

Utrecht

U

2197

*Rijksmonumentomschrijving\*\**

Cluster 46. Groepsschuilplaatsen Type P.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

TWEE GROEPSSCHUILPLAATSEN TYPE P (NIET VOLTOOID) op Lunet III als 20ste-eeuwse, in serie gebouwde (beoogde) toevoegingen aan de bestaande verdediging. De twee onvoltooide groepsschuilplaatsen binnen Complex Lunet III liggen niet ver van elkaar op de noordelijke helft van het werk. Dergelijke werken maakten deel uit van de modernisering van de verdediging door middel van zogenoemde 'levende veldversterking', die meestal een verspreid

\* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

\*\* Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument



karakter bezat. Groepsschuilplaatsen Type P zijn volgens min of meer uniform of standaardontwerp in de jaren 1939-1940 op meerdere plaatsen in Nederland gebouwd. Het totaal aantal gebouwde exemplaren bedraagt circa 700, waarvan in de Nieuwe Hollandse Waterlinie ongeveer 570; het merendeel (ca. 400) hiervan bestaat nog. Het bouwprogramma van de Groepsschuilplaatsen Type P was bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog niet afgerond en van een aantal exemplaren is bekend dat ze nooit zijn voltooid. Type P (vanwege de markante vorm ook wel 'de piramide' genoemd) is vermoedelijk het meest bekende type betonnen verdedigingswerk in Nederland. Het type kwam voort uit het zogenoemde VIS 77 (Voorschrift Inrichten Stellingen no. 77), uit 1928, en had onder meer als bestemming deel uit te maken van de verdediging van een aantal bestaande en nieuwe accessen, waaronder vooral (autosnel)wegen en (geëlektrificeerde of te elektrificeren) spoorwegen. De Groepsschuilplaats Type P kwam gewoonlijk tot stand in de directe nabijheid van reeds bestaande of in dezelfde tijd gerealiseerde kazematten, geschutopstellingen, versterkingen of loopgraven. Doordat de loopgraven en andere (aard)werken later vrijwel overal zijn geëffend of gesloopt, liggen de betonnen schuilplaatsen tegenwoordig nogal eens voor een deel beneden het maaiveld. De van oudsher geheel gesloten voorzijde of frontzijde van de Groepsschuilplaatsen Type P was in veel gevallen gedekt door aardwerken die deel konden uitmaken van een glacis ter bescherming van de loopgraaf of een gedekte weg. Deze aardwerken zijn thans meestal niet meer aanwezig of nog slechts met moeite herkenbaar, maar met name op forten of in anderszins geaccidenteerd terrein zijn ze soms nog wel aanwezig. Er bestaan diverse varianten van het Type P, zowel qua maatvoering en dekkingsklasse als in uitvoering en detaillering. Zo zijn er exemplaren gebouwd in de dekkingsklassen W 15-21 en W 21-28 bij maten die uiteenlopen van circa 5.50 x 7.20 x 4.70 m tot 6.50 x 8.20 x 4.90 m (b x d x h). Er zijn talrijke exemplaren van het Type P gebouwd in inundeerbare gebieden, waarbij in een aantal gevallen een zichtbaar geworden paalfundering is toegepast, terwijl vaak een keermuur en incidenteel een trog met trap ter kering van inundatiewater is ingebracht in de dan hoog gelegen, vierkante toegang en bij nog weer andere is een rondom uitstekende betonnen funderingsplaat aanwezig. Onvoltooid gebleven exemplaren kunnen in verschillende stadia van bouw verkeren. De beide exemplaren op Lunet III zijn van boven open gebleven en bieden zicht op de plattegrond en (de zwaarte van) de constructie, waarmee ze bijzondere betekenis binnen dit type werken bezitten.

### Omschrijving

De TWEE GROEPSSCHUILPLAATSEN TYPE P (NIET VOLTOOID) op Lunet III liggen op de noordelijke helft van het werk, achter de wal. Ze omvatten een fundering en een begin van de opbouw, tot en met de vierkant uitgevoerde toegang. Een dakconstructie ontbreekt totaal. De beide exemplaren zijn van boven dan ook open gebleven en bieden zicht op de plattegrond. De zuidelijkste van de twee, die ter hoogte van de saillant van de lunet is gelegen, is het duidelijkst herkenbaar. De Groepsschuilplaatsen Type P zijn gebouwd op een rechthoekig grondplan van ongeveer 5.50 x 7.20 x 4.70 m (b x d x h). De herkenbare plattegrond van de Groepsschuilplaatsen Type P bestaat uit een korte gang en een van daaruit naar links gerichte 'sluis' die afgrendelbaar moest zijn door een (uit meerdere delen bestaande) zware, stalen deur met grendels. Via een tweede, vergelijkbare deur was het de bedoeling rechtsom een achterliggende, vrijwel vierkante ruimte te bereiken, de echte schuilplaats. Er zijn nauwelijks interieuronderdelen aanwezig, maar wel de aanzetten daartoe.

### Waardering

De TWEE GROEPSSCHUILPLAATSEN TYPE P (NIET VOLTOOID) op Lunet III zijn van algemeen belang vanwege:

\* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

\*\* Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument



\* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is aangelegd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

\* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (20ste eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (20ste eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het betreft hier twee voorbeelden van onvoltooid gebleven, gewapend betonnen manschappenschuilplaatsen op een lunet, zonder dak en interieur, uit de periode 1939-1940.

\* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

\* De onderdelen zijn representatief (karakteristiek) voor de bouwwijze van dergelijke werken en omdat ze duidelijk herkenbaar zijn toegevoegd aan het bestaande fortificatiestelsel. De onderdelen zijn verder karakteristiek omdat ze een relatief schaars, onbelemmerd 'inzicht' bieden in de plattegrond en constructie van dergelijke werken.

\* De onderdelen zijn - hoewel onvoltooid - tamelijk gaaf bewaard en laten zich - zeker voor wat betreft het zuidelijke exemplaar - als gebouwde elementen goed op het verdedigingswerk herkennen.

*Hoofdcategorie*

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

*Subcategorie*

Bomvrij militair object

*Functie*





**Monumentnummer\*: 532430**

Status: rijksmonument  
Inschrijving register\*: 15 juli 2016  
Kadaster deel/nr: 67354/143

*Complexnummer*

532424

*Complexnaam*

NHW-Lunet III

*Woonplaats\**

Utrecht

*Gemeente\**

Utrecht

*Provincie\**

Utrecht

*Locatiennaam*

Utrecht, Lunet III

*Locatieomschrijving*

*Kadastrale gemeente\**

TOLSTEEG

*Sectie\**

B

*Kad. object\**

3288

*Appartement*

*Grondperceel*

UTRECHT

U

934

UTRECHT

U

935

Tolsteeg

B

3417

Tolsteeg

B

3419

Tolsteeg

B

3428

Utrecht

U

2184

Utrecht

U

2187

Utrecht

U

2196

Utrecht

U

2197

*Rijksmonumentomschrijving\*\**

Cluster 46. Fortwachterswoning.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

FORTWACHTERSWONING als aan de keelzijde van Lunet III, met de nok haaks op de keel gelegen, niet verdedigbaar gebouwd onderdeel. Omdat de meeste forten en andere (buiten de bebouwde kom gelegen) verdedigingswerken - wanneer er geen sprake was van mobilisatie of oefeningen - geen bezetting met militair personeel hadden, was er in veel gevallen een aparte woning of andersoortig onderkomen voor een beheerder of

\* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

\*\* Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument



wachter. Soms had een dergelijk(e) woning of onderkomen tevens een andere functie, zoals die van sluiswachterswoning of brugwachtershuis. In de toegepaste architectuur bestaat mede hierdoor geen uniformiteit; het gebruikte bouw materiaal varieert, maar bestaat gewoonlijk uit baksteen of hout, terwijl ook het aantal bouwlagen verschilt. Ook voor wat betreft de locatie van een wachterwoning zijn geen duidelijke standaarden; sommige fortwachterswoningen liggen binnen de fortgracht, andere daarbuiten - soms zelfs op enige afstand van het fort, maar gewoonlijk wel aan de keelzijde daarvan. De fortwachterswoning op Lunet III is een bakstenen bouwwerk onder zadeldak. De woning is blijkens de toegepaste stenen in het verleden verhoogd, waardoor een halve verdieping - een verdieping met borstweringen - is ontstaan. Het bouwwerk - een opvolger van een houten, eerder exemplaar (mogelijk op een andere plaats gelegen) - dateert uit de periode 1840-1848. De latere bouw fase zou van rond 1900 kunnen zijn, maar in het kader van restauratie ook van later. Ramen in de topgevels op (halve) verdieping alle relatief modern. In zuidelijk dakvlak een koekoek en in het noordelijke een klein dakraam. Aan de achterzijde een vlak gedekte aanbouw, met twee kleine vensters en uitgebouwd rookkanaal erboven.

#### Omschrijving

FORTWACHTERSWONING op rechthoekige plattegrond en onder met gesmoorde kruispannen belegd zadeldak. De woning is blijkens de toegepaste stenen in het verleden verhoogd, waardoor een halve verdieping - een verdieping met borstweringen - is ontstaan. Het bouwwerk dateert uit de jaren 1840-1848. De woning is een van de oudste in de Nieuwe Hollandse Waterlinie aangetroffen exemplaren met deze functie. De later uitgevoerde verhoging dateert vermoedelijk van rond 1900. Het pand kent een ruim overstek, windveren en goten op beugels. Er zijn twee gemetselde rookkanalen, waarvan één in de nok achterin en één in het noordelijk dakvlak; Ver zijn er gevelankers. De naar het westen gerichte (hoofd)gevel is op de begane grond voorzien van twee rechthoekige vensters onder hanenkam, die zijn ingevuld met zware kozijnen, houten luiken en (gewijzigde) schuiframen. In de noordelijke langsgevel ligt links de toegang en rechts hiervan een hiermee vergelijkbaar venster; in zuidelijke langsgevel bevinden zich minimaal twee vergelijkbare gevelopeningen.

#### Waardering

De FORTWACHTERSWONING van Lunet III is van algemeen belang vanwege:

\* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

\* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van een aan de militair-strategische bouwkunde gerelateerde bebouwing, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw).

Het betreft hier een op het werk gelegen militaire dienstwoning, die in eerste aanleg dateert uit de periode 1840-1848, maar die in een latere fase met een halve verdieping is verhoogd.

\* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex en vanwege de kenmerkende ligging aan de keelzijde van het fort.

\* Het onderdeel is representatief omdat het een voorbeeld is van een op een verdedigingswerk ingerichte



fortwachterswoning; de woning vertegenwoordigt zeldzaamheidswaarde omdat het een tamelijk vroeg voorbeeld is van een dergelijke dienstwoning op een militair werk.

\* Het onderdeel is tamelijk gaaf bewaard omdat hoofdvorm en bouwkundige detaillering, alsmede diverse onderdelen intact dan wel herkenbaar zijn gebleven.

*Hoofdcategorie*

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

*Subcategorie*

Bijgebouwen

*Functie*



**Monumentnummer\*: 532431**

Status: rijksmonument  
Inschrijving register\*: 15 juli 2016  
Kadaster deel/nr: 67354/143

*Complexnummer*

532424

*Complexnaam*

NHW-Lunet III

*Woonplaats\**

Utrecht

*Gemeente\**

Utrecht

*Provincie\**

Utrecht

*Locatiennaam*

Utrecht, Lunet III

*Locatieomschrijving*

*Kadastrale gemeente\**

UTRECHT

*Sectie\**

U

*Kad. object\**

935

*Appartement*

*Grondperceel*

UTRECHT

U

934

TOLSTEEG

B

3288

Tolsteeg

B

3417

Tolsteeg

B

3419

Tolsteeg

B

3428

Utrecht

U

2184

Utrecht

U

2187

Utrecht

U

2196

Utrecht

U

2197

*Rijksmonumentomschrijving\*\**

Cluster 46. Nissenhut / Bunkerloods

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

NISSENHUT / BUNKERLOODS, als later toegevoegd onderdeel aan het in de eerste helft van de 19de eeuw gebouwde Lunet III te Utrecht Nissenhutten of boogloodsen zijn tijdens de Eerste Wereldoorlog uitgevonden door de Canadees P.N. Nissen en ze zijn vervolgens in verschillende varianten wereldwijd toegepast, ook voor niet militaire doeleinden. Nissenhutten zijn grotendeels geprefabriceerde, in hoofdzaak in ijzeren golfplaten, half-cilindervormige

\* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

\*\* Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument



bouwwerken, die gemakkelijk te (de)monteren en te vervoeren zijn. Met name voor gebruik in militaire functies en (andere)( semi)permanente toepassingen hebben ze tot op heden een wereldwijd groot bereik gekregen. De kopse gevels zijn (later) nogal eens uitgevoerd in of ingevuld met andere materialen, zoals baksteen, beton en/of hout. Het exemplaar op Lunet III is mogelijk in de eerste helft van de 20ste eeuw geplaatst en kan worden beschouwd als een van de laatste toevoegingen aan het werk. De Nissenhut werd (en wordt) vermoedelijk benut als 'bunkerloods' (opslaggebouw / magazijn). De loods is in of rond 2014 gerestaureerd, waarbij een geheel nieuwe golfplaten dekking en nieuwe gevels zijn gerealiseerd.

#### Omschrijving

NISSENHUT / BUNKERLOODS, vermoedelijk uit de eerste helft van de 20ste eeuw, op Lunet III bij Utrecht. De Nissenhut is een eenlaags, uit metalen golfplaat vervaardigd bouwwerk met half rond dak, gebouwd op rechthoekige plattegrond (circa 4 x 5 m) en voor wat de beide kopse gevels betreft beëindigd door een betonnen wand. De westelijke hiervan gevel bevat rechts een toegangsopening met houten deur en links een vensteropening.

#### Waardering

De NISSENHUT / BUNKERLOODS op Lunet III is van algemeen belang vanwege:

\* Cultuurhistorische waarden, als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

\* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op en is toegevoegd aan: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de en 20ste eeuw).

Het betreft hier een voorbeeld van een gemakkelijk te (ver)plaatsen, grotendeels van ijzeren golfplaten vervaardigde hal van een type dat sinds de uitvinding ervan op vele plaatsen en in talrijke functies is toegepast.

\* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

\* Het onderdeel is representatief omdat het een goed voorbeeld is van de toepassing van dit type hallen in een militaire functie.

\* Het onderdeel is typologisch tamelijk gaaf bewaard omdat vorm en opslagfunctie nog goed herkenbaar en ook functioneel (kunnen) zijn, maar het kenmerkend oorspronkelijk bouw materiaal is (vrijwel) integraal vervangen.

#### Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

#### Subcategorie

Militaire opslagplaats

#### Functie



**Monumentnummer\*: 532456**

Status: rijksmonument  
Inschrijving register\*: 15 juli 2016  
Kadaster deel/nr: 67354/143

*Complexnummer*

532424

*Complexnaam*

NHW-Lunet III

*Woonplaats\**

Utrecht

*Gemeente\**

Utrecht

*Provincie\**

Utrecht

*Locatiennaam*

Utrecht, Lunet III

*Locatieomschrijving*

*Kadastrale gemeente\**

TOLSTEEG

*Sectie\**

B

*Kad. object\**

3288

*Appartement*

*Grondperceel*

UTRECHT

U

934

UTRECHT

U

935

Tolsteeg

B

3417

Tolsteeg

B

3419

Tolsteeg

B

3428

Utrecht

U

2184

Utrecht

U

2187

Utrecht

U

2196

Utrecht

U

2197

*Rijksmonumentomschrijving\*\**

Cluster 46. Betonnen brug.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

De BETONNEN BRUG in het Houtensepad bij Lunet III is een relatief zeldzaam voorbeeld van een speciaal vanwege de grootschalige wijziging van de verkeersinfrastructuur ten oosten van Utrecht gebouwde brug in de bestaande landweg vanuit de stad richting Houten. De weg / het Houtensepad liep van oudsher tussen de Lunetten III en IV door en kende een noordwaartse aftakking naar de Lunet III en een zuidelijke aftakking langs Lunet IV en dan

\* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

\*\* Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument



verder richting de Polders Hoog- en Laag-Raven. Met de aanleg van de Waterlinieweg in de laatste vooroorlogse jaren kwam hierin een aanpassing, waardoor de aansluitingen met de stad noordelijker (langs het spoor) en zuidelijker (ter hoogte van huidige Brennerbaan) kwamen te liggen, terwijl er ter hoogte van Lunet III een brug over een deel van de fortgracht kwam te liggen. Het nieuwe, gekromde tracé van het Houtensepad met brug kwam aan de westzijde van het Lunet binnen de Militaire Landsgrond te liggen. Hiertoe is een tweetal loodsen (e en f3) gesloopt en werd tevens een aarden verdedigingswerk geslecht. De brug vervulde zowel een civiele als een militaire verkeersfunctie - dit laatste met name in verband met de gecompliceerde situatie rond het inundatiekanaal, de Waterlinieweg en de nabije, iets ten noorden van Lunet III gelegen spoorwegen naar Arnhem en Den Bosch. Met de latere verbreding van de Waterlinieweg is het talud van deze weg dicht tegen de weg en de brug komen te liggen, maar de aanleg en constructieve delen van de brug zijn in hoofdzaak nog gaaf aanwezig.

### Omschrijving

BETONNEN BRUG in het Houtensepad bij Lunet III ten westen van het werk en gelegen binnen de als zodanig op de kaart aangeduide Militaire Landsgrond. De iets gekromde betonnen brug rust op tientallen, schuin ten opzichte van elkaar geheide, vierkante betonnen palen die op meerdere plaatsen dwars op de lengte van de brug met elkaar zijn verbonden door betonnen liggers. De totale lengte bedraagt circa 70 m - waarvan ongeveer 30 m recht en aan noord- en zuidzijden circa 20 m lange, licht gekromde aanbruggen. De aanbruggen zijn van het middelste, rechte bruggedeelte gescheiden door in het wegdek waarneembare naden. Aan de oostzijde van de brug bevindt zich een verhoogd trottoir dat over de gehele lengte wordt begeleid door een ijzeren leuning; aan de westzijde grenst de brug tegenwoordig dicht aan de Waterlinieweg.

### Waardering

De BETONNEN BRUG in het Houtensepad bij Lunet III is van algemeen belang vanwege:

- \* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.
- \* Architectuurhistorische waarden in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de en 20ste eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het betreft hier een onderdeel uit de periode 1935-1940, namelijk een aan de militair-strategische bouwkunde gerelateerde uiting van historische weg- en waterbouwkunde, dienende als militaire en civiele overspanning van een deel van een fortgracht en als oeververbinding.

- \* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex en met een aantal uit dezelfde tijd daterende werken die zijn aangelegd vanwege ingrijpende verkeersinfrastructuurontwikkelingen rond Utrecht.
- \* Het onderdeel representatief (karakteristiek) omdat het in samenhang met nabije werken een goed voorbeeld is van toepassing van dit type betonnen brug in een gecombineerde civiele en militaire situatie.
- \* Het onderdeel is tamelijk gaaf bewaard omdat het naar vorm en situering goed herkenbaar is gebleven en ook de





technische uitvoering in hoofdzaak ongewijzigd is gebleven.

*Hoofdcategorie*

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

*Subcategorie*

Open verdedigingswerk

*Functie*